

PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye'de Ticaret Borsalarının Gelismisi, Ekonomideki Yeri ve Performansi Üzerine Analitik Bir Degerlendirme

AUTHORS: Mustafa Kemal YILMAZ,Gökhan MIRAHHMETOGLU

PAGES: 81-95

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/426126>

Doç. Dr. Mustafa K. Yılmaz

Gökhan Mirahmetoğlu

Türkiye’de Ticaret Borsalarının Gelişimi, Ekonomideki Yeri ve Performansı Üzerine Analitik Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Mustafa Kemal YILMAZ

İMKB

Gökhan MİR AHMETOĞLU

TOBB Müdürlüğü

Özet

Toplumsal kalkınmayı yönlendiren öncü kuruluşların başında gelen ticaret borsalarının ekonomi içinde oynadığı rol son yıllarda sık sık tartışılmaktadır. Türkiye’deki tarım sektörünün mevcut gelişmişlik düzeyi dikkate alındığında, ticaret borsalarının, hem sayısal olarak artış gösterdikleri, hem de fonksiyonel olarak ekonomik gelişime katkı sağladıkları görülmektedir. Gerek yıldan yıla artış gösteren işlem hacimleri gerekse kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınması hususunda sağladıkları katkılar, ticaret borsalarının mevcudiyetini daha da önemli hale getirmektedir. Bununla birlikte, global ekonomide yaşanan hızlı değişim çerçevesinde ticaret borsalarının birleşerek güçlenmesi, laboratuvar ve satış salonları gibi imkanların teknik olarak güçlendirilerek ortak kullanımına imkan sağlanması, tarımda verimliliği artırıcı, işletmeler açısından modern ve ihtisaslaşmaya imkan verecek ölçek büyüklüğünü teşvik edici, kayıtdışı ekonomiyi önleyici ve ticaret borsalarının tercih edilmesini özendirici önlemler alınması, bu borsaların ekonomi içindeki etkinliğini arttıracak ve AB ülkeleri ile entegre olma aşamasında, Türkiye’deki ekonomik gelişime olumlu katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret borsaları, Türkiye’deki borsaların gelişimi, mal borsalarının performansı.

Abstract (An Analysis on the Development, Functions and Performance of the Commodity Exchanges in Turkey)

The role of commodity exchanges in the economy has been a highly debatable issue in Turkey during the last decade. Given the current structure of agricultural industry, the commodity exchanges provide benefits to the economic development by offering various facilities through an increasing number of places in the country. With their increasing trading volume, they contribute both to the prevention of unregistered transactions in the economy and to the collection of tax revenues. However, with the changing economic and technological environment in the world, the commodity exchanges are to change their policies to catch the new trends. To serve all parties effectively, they have to merge and develop their labs and auction floors with technical facilities. On the other hand, the government should urge institutions for the economies of scale and encourage all parties taking part in this process to trade in these exchanges so as to discourage over-the-counter market transactions. Provided that these steps are taken in a right manner, the agricultural industry may improve its structure and this may stimulate the economy prior to becoming a member of the European Union.

Key Words: Commodity exchanges, development of exchanges in Turkey, performance of exchanges

I. Giriş

Ticaret borsalarının bir ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaşamında önemli rolü ve fonksiyonu bulunmaktadır. En geniş bakış açısı ile ticaret borsalarının hedefi, ekonomide serbest rekabet sisteminin yerleşmesine ve kurumsallaşmaya yardımcı olmak, bu istikametteki karar ve uygulamaları desteklemek, gereğinde görüş ve önerilerini ortaya koyarak, toplumsal çevreye aydınlatıcı ve şeffaf nitelikte hizmetler götürmektir.

Türkiye’de de, yaşanan ekonomik gelişmeler ve sanayileşme sürecinde ticaret borsalarının oynadığı rol, son zamanlarda özellikle Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) nin ekonomik ve politik platformlarda önplana çıkması, karar alma sürecinde müdahil olmasına paralel olarak sık sık gündeme gelmekte ve ticaret borsalarının toplumsal yaşam içinde üstlendiği rolün, tarihsel süreçteki gelişimi de dikkate alınarak, irdelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de ticaret borsalarının yıllar itibarıyla gösterdikleri gelişim, ekonomiye katkıları ve ülke kalkınmasına olan etkileri de dikkate alınarak incelenmektedir. Çalışmanın ilk kısmında, ticaret borsalarının kısa bir tarihçesi verilmekte ve çalışma prensipleri tanıtılmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında ise, ticaret borsalarının Türkiye’deki gelişimi ve ekonomideki yeri ele alınmakta, borsaların üstlendiği rolü ne derece etkin oynadığına ilişkin dile getirilen görüşler tartışılmakta ve ticaret borsalarının daha etkin hale gelmesi ve gerek işlevsel gerek fonksiyonel açıdan kendilerine yüklenen görevleri istenildiği ölçüde yerine getirebilmeleri amacıyla, organizasyonel ve fonksiyonel açıdan nasıl iyileştirilebileceği hususları üzerinde durulmaktadır.

II. Türkiye’de Ticaret Borsalarının Kısa Bir Tarihçesi

Ticaret borsalarının ülkemiz topraklarındaki geçmişi 19. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. Ticaret borsalarına ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Islahat

Fermanı kapsamında yürürlüğe konulan “Meclis-i Ziraat ve Ticaret” başlığı taşıyan nizamnamede atıfta bulunulmuştur¹. Islahat Fermanı’nda; “*Ziraat, Sanayi ve Ticaretin Islahı ve Teksiri*” Ticaret Bakanlığı’nın asli vazifesi olarak öngörülmüş ve günümüze kadar “değişiklikler olsa da” aynı teamül devam etmiştir. Nitekim, halihazırda ticaret borsaları Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın denetimine tabidir.

“Meclis-i Ziraat ve Ticaret” Nizamnamesi kapsamında, 1881 yılında Dersaadet Ticaret, Dersaadet Sanayi ve Dersaadet Ziraat Odaları faaliyetlerine başlamıştır. Ancak bu üç kuruluş, 1887 yılında “İstanbul Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odası” adı altında birleştirilmiştir. Borsalarla ilgili ilk yasal düzenleme, 15 Nisan 1886 tarihinde “Umumi Borsalar Nizamnamesi” ile yürürlüğe konulmuştur. Anılan Nizamname çerçevesinde, ticaretin yoğun olduğu ve sürekli gelişme gösterdiği İzmir’de 1891 yılında “İzmir Ticaret ve Sanayi Borsası” adı altında ülkemizin ilk ticaret borsası kurulmuştur. Aynı çerçevede, 1912 yılında Konya, 1913 yılında Adana ve 1920 yılında da Antalya’da ticaret borsaları faaliyetlerine başlamıştır.

İzmir’de 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılan I. İktisat Kongresi’nde, ticaret borsaları ile ilgili olarak alınan kararlar çerçevesinde, ticaret borsalarının kurulması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalara önem ve hız verilmiştir. Bu kapsamda, 1924 yılında Edirne ve Bursa’da ticaret borsaları açılmış, 21 Şubat 1925 tarihinde de İstanbul Ticaret Borsası kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Cumhuriyet döneminde yapılan yeni düzenlemelerle 1950 yılına kadar faaliyete geçen toplam ticaret borsası sayısı 24’e ulaşmıştır².

Ticaret borsalarına, 11 Ocak 1943 tarih ve 4355 sayılı “Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Borsaları Kanunu” ile ayrı bir tüzel kişilik olarak örgütlenme imkanı verilmiştir. 08 Mart 1950 tarihinde daha genel ve kapsamlı bir hukuki düzenlemeye gidilmiş ve 15 Mart 1950 tarihli,

¹ <http://www.etb.org.tr>

² ibid

7457 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 5590 sayılı “Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Deniz Ticaret Odaları, Ticaret Borsaları ve Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu” ile Ticaret Borsaları, üst kuruluş olarak kurulan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) nin bünyesinde, ama ayrı bir tüzel kişilik olarak düzenlenmiştir. Nitekim, 5590 sayılı Kanun’un 32-60’ıncı maddeleri ticaret borsaları ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Bu Kanun, 18 Mayıs 2004 tarihinde kabul edilen ve 01 Haziran 2004 tarih, 25479 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 5174 sayılı “Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu”nun 103. Maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

1990 yılına kadar sayıları 60’a ulaşan ticaret borsaları, 1990 yılında Maliye Bakanlığı’nca çıkarılmış olan 164 Sayılı Gelir Vergisi Genel Tebliği ile, müstahsilin gelir vergisinin toplanması veya verginin yatırıldığıнын kontrolü konusunda borsaların görevlendirilmesi sonucu artış kaydetmiş, 1993 yılında 82’ye, 1997 yılında 96’ya, 2005 yılında da 113’e ulaşmıştır.

III. Ticaret Borsalarının Çalışma Prensipleri

Ticaret borsalarında hangi malların alım satımının zorunlu olduğu ve bunların asgari miktarları, Borsa Meclisi’nin teklifi ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nin olumlu görüşü üzerine, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nca belirlenmektedir. Ticaret borsalarında yeterli arz ve talebi bulunan, dayanıklı ve stoklanabilir nitelikteki mallar, numune veya tipler üzerinden, toptan olarak alınıp satılabilmektedir. Teamülen toptancı hal ve mevzuuna giren yaş meyve ve sebzeler bu kapsamın dışındadır.

İl borsalarının çalışma alanı bulundukları il (o il içindeki ilçe borsalarının çalışma alanları hariç), ilçe borsalarının çalışma alanı ise ilçe sınırlarıdır. Borsalarda alım-satımı yapılması zorunlu mallarda, asgari miktarın üzerinde yapılan alım-satım muamelelerinin borsalara tescil ettirilmesi zorunludur. Borsalarca götserilen yerlerde yapılan işlemler aynı gün,

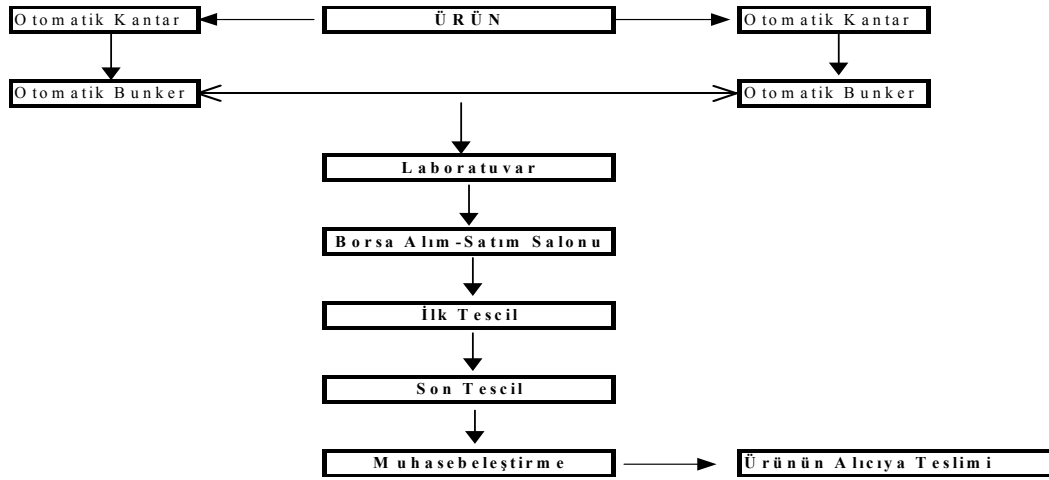
borsa dışında alınıp satılmasına müsaade edilen mallara ilişkin işlemler ise en geç 30 gün içinde Borsaya tescil ettirilmelidir.

Alım Satıma İlişkin İşlem Basamakları

Satış salonu ve laboratuvarı olan ticaret borsalarında hububat alım satımına ilişkin işlem basamakları sırasıyla aşağıda ifade edildiği şekilde çalışmaktadır. Grafik 1, ticaret borsalarının işleyişine ilişkin akış şemasını göstermektedir.

- Alım satıma konu olan ürün, müstahsiller veya tacirler tarafından araçlarla borsalara getirilmektedir.
- Araçlar, kantarda tartılmakta, otomatik sonda ile hiç el değmeden numune alınarak laboratuvara aktarılmakta ve bu işlemleri müteakip satıcıya ve ürüne ilişkin bilgiler bilgisayara işlenmektedir.
- Taşıyıcı borular ile kalite ve sınıflandırılması yapılmak üzere laboratuvara aktarılan ürüne ilişkin numune, “şahit” ve “teste tabi tutulacak” numune olarak ikiye ayrılır. Teste tabi tutulacak numune üzerinden yapılan işlemler sonucu elde edilen kalite kriterleri ilgili programa aktarılmakta, program otomatik olarak derecelendirmeyi belirlemekte ve bu bilgileri satış salonundaki ekrana aktarmaktadır.
- Satış salonundaki ekrana yansıyan ürün kalite kriterleri ve fiziki olarak ürün, satış salonunda oturan alıcılar tarafından incelenmekte ve sesli müzayede yöntemiyle alım-satım işlemi gerçekleştirilmekte, oluşan en yüksek fiyat ve alıcı, satış ekranına girilmektedir.
- Satış salonunda, işlemleri tribünden izleyen satıcıların, ürünlerine ilişkin oluşan fiyatı onaylayıp onaylamama hakkı bulunmaktadır. Satıcı tarafından satışın onaylanmasıyla, üretici ürününü alıcı deposuna götürerek teslim eder ve alım satıma ilişkin akit, borsa tarafından tescil ve oluşan fiyatlar ilan edilir.

Grafik 1. Alım-Satım İlişkin İşlem Basamakları

Ticaret borsalarında hububat haricinde, pamuktan canlı hayvana, kabak çekirdeğinden süpürge teline kadar pek çok ürüne ilişkin alım satım işlemi, satış salonlarında gerçekleştirilmektedir. Ayrıca ticaret borsaları laboratuvarlarında, yağdan bala, etten süte, meyveden sebzeye, baharattan sirkeye, undan şaraba, toprak analizlerinden sulama suyu analizine ve toksin analizlerine kadar birçok konuda testler yapılmaktadır. Ticaret borsalarının laboratuvarları ve satış salonları, optimum kalite ve fiyatın oluşmasına yadsınamayacak katkılar sağlamaktadırlar.

IV. Ticaret Borsalarının Sayısal Gelişimi ve Bölgesel Dağılımı

Yürürlükte olan 5174 sayılı “Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu”nun 29’uncu maddesinde yer alan, “*Borsalar ticari ihtiyaçların gerekli kıldığı illerde, Birliğin (TOBB) olumlu görüşü üzerine Bakanlıkça (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı) kurulur*” hükmü çerçevesinde, Kanun koyucu sadece il merkezlerinde ticaret borsası kurulmasına cevaz vermiştir.

Ülkemizde 2005 yılı sonu itibariyle 58’i il ve 55’i de ilçe merkezinde olmak üzere toplam 113 Ticaret Borsası faaliyetlerini sürdürmektedir³. Kurulan 55 ilçe ticaret

borsası, 5174 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılan 5590 sayılı Kanun’un 33’üncü maddesine istinaden kurulan ticaret borsalarıdır. 01 Haziran 2004 tarihinde 5174 sayılı Kanunun yayımlanmasından sonra ilçe ticaret borsası kurulmamıştır. Tablo 1, ticaret borsalarının bölgelere göre dağılımını göstermektedir. Bölgesel dağılıma bakıldığında, ilk iki sırayı Marmara ve İç Anadolu bölgelerinin paylaştığı, son iki sırada ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yer aldığı görülmektedir.⁴ Bu sonucun ortaya çıkmasında hiç kuşkusuz, bölgelerin sahip olduğu tarım potansiyeli ve kalkınmışlık derecesi de önemli rol oynamaktadır.

Ticaret borsalarının 2002 yılı sonu itibariyle toplam üye sayısı 46.789’dur. Bu üyelerin % 23’ü İstanbul’da bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni, hem nüfus hem de ekonomik aktivitenin yoğunluğu açısından İstanbul’un ön plana çıkmış olmasıdır. Üye sayısı olarak İstanbul’u, İzmir (2.027) ve Ankara (1.974) izlemektedir. Üye sayısı 1.000’in üzerinde olan diğer ticaret borsaları ise sırasıyla, Adana (1.607), Mersin (1.568), Kars (1.580), Konya (1.523) ve Malatya (1.101) dir.

³ Ticaret Borsaları Faaliyetleri, TOBB, Haziran 2006.

⁴ Ticaret Borsalarının bölgesel dağılımı coğrafi bölgelere göre değil, TOBB tarafından uygulanan coğrafi dağılıma göre yapılmıştır.

Tablo 1: Ticaret Borsalarının Bölgesel Dağılımı

Bölgeler	Merkez	İlçeler	Genel Toplam	Üye Sayısı ⁵
<i>Marmara</i>	9	18	27	16.431
<i>Ege</i>	8	9	17	5.607
<i>İç Anadolu</i>	14	12	26	8.292
<i>Akdeniz</i>	8	7	15	6.782
<i>Karadeniz</i>	7	6	13	3.662
<i>Doğu Anadolu</i>	6	-	6	3.908
<i>G. Doğu Anadolu</i>	6	3	9	2.107
Toplam	58	55	113	46.789

Kaynak: *Ticaret Borsaları 2005 Yılı İstatistikleri, TOBB.*

Ticaret borsalarının sayısı, dün olduğu gibi bugün de konuya ilişkin tartışmalarda en fazla üzerinde durulan hususlardan biri olma özelliğini sürdürmektedir. Gerçekten de incelendiğinde, gerek ABD ve gelişmiş Avrupa ülkelerinde, gerekse birçok gelişmekte olan ülkede ticaret borsalarının sayısı iki elin parmaklarını geçmemektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla ticaret borsasına sahip olan ülkeler, Rusya (83), Brezilya (30), Polonya (18), Ukrayna ve Arjantin (11)'dir. Hindistan ve Çin gibi mal borsalarında gerçekleştirilen işlem hacmi içinde ön sıralarda yer alan ülkelerde ise ticaret borsalarının sayısı 5'i geçmemektedir⁶. Ne var ki, ülkenin gerçeklerini bilmeden veya irdelemeden geliştirilmiş olan, "*Avrupa ülkeleri ve ABD'deki benzerlerine karşın ülkemizde oldukça fazla ticaret borsası faaliyet göstermektedir*" ifadesi, ticaret borsalarının Türkiye ekonomisindeki yerinin ne olduğu veya ne olması gerektiğini tartışmaya açmadan, tartışmayı sayılar arasına sıkıştıran kırılması zor bir fasit daireye dönüştürmektedir.

Bu tartışmaya, Türkiye'de etki alanı itibariyle önemi tartışılmaz olan tarım sektörünün yapısı ile Avrupa Birliği (AB) nin tarım sektörünün yapısını karşılaştırarak başlamak yerinde olacaktır.

Yaklaşık 130 milyon hektar tarımsal araziye sahip olan AB-15 ülkelerinde toplam 6.284.000 tarımsal işletme faaliyet göstermektedir. AB-15'de tarımsal işletme başına 20,2 hektar arazi düşmektedir. Türkiye'de ise 27 milyon hektar olan tarımsal araziye 4.106.000 işletme kullanmakta ve işletme başına ortalama 6,5 hektar arazi düşmektedir⁷. Türkiye'deki tarımsal işletmelerin Avrupa'daki benzerlerine karşın üç kat daha düşük tarımsal arazi kullanmalarının yanında, ülkedeki tarımsal arazi-lerin 21,6 milyon ayrı parçaya bölünmesi, işletme başına beş parça arazinin düşme-sine sebebiyet vermektedir.

İşletme ölçeği yönünden AB ülkelerindeki tarım ile Türkiye'deki tarım arasındaki farklılık, tarımsal üretim tekniklerinde ve modernizasyonda da kendini göstermektedir. Türkiye'deki tarımsal işletmelerin, AB'deki mekanizasyonunu tamamlamış profesyonel işletmelere göre, aile işletmeleri şeklinde örgütlenmeleri ve emek yoğun çalışma prensiplerini takip etmeleri, maliyet ve verimlilik açısından emsalleri ile karşılaştırıldığında rekabet edebilirlik açısından önemli dezavantajlara maruz kalmalarına neden olmaktadır. Türkiye ve AB, buğday üretimindeki verimlilik açısından karşılaştırıldığında, 2005 yılında Türkiye'de verimlilik 2.330 kg/ha iken, AB-15 ülkelerindeki verimlilik

⁵ Üye sayısına ilişkin istatistikî bilgiler 2002 yılına aittir.

⁶ "Overview of the World's Commodity Exchanges", UNCTAD, 31 January 2006.

⁷ Tüm rakamsal veriler, <http://ec.europa.eu/agriculture> internet adresinden temin edilmiştir.

ortalama 5.800 kg/ha olarak gerçekleşmiştir. Bu verimlilik düşüklüğü nedeniyle, ortalama bir işletme sahibinin bir yıl sonunda elde ettiği gelir, AB’nde Türkiye’deki 6 katıdır⁸. Bu sonuç da, yukarıda ifade edilen hususları teyit eder bir nitelik taşımaktadır⁹.

Türkiye’de tarımsal işletmeler, düşük sermaye birikimleri nedeniyle ürünlerini, alım satımın yoğun olarak yapıldığı yerlere nakletme maliyetinden kaçınmakta ve üretim yerinde satmayı tercih etmektedirler. Diğer taraftan, gelişmekte olan ve sürekli kayıt dışı ekonomiye karşı savaş veren Türkiye’de, tarım ürünlerinin alım satımının kayıt altına alınmasında ve sürekli takibinin yapılmasında ticaret borsalarının önemi bir kat daha artmaktadır. Bu nedenlerle Kanun koyucu, önce 5590 Sayılı Kanun’la tüm tarımsal alım satımın bir düzen içinde yapılması ve kayıt altına alınması (kayıt dışının önlenmesi) amacıyla il ve ilçelerde borsa kurulmasına olanak sağlamış, ardından da 5174 Sayılı Kanun’la ekonomik gelişmişlik düzeyinin artmasına paralel olarak ticaret borsalarının sadece illerde kurulmasına hükmetmiştir.

Ticaret borsalarının sayısının AB’deki benzerlerine karşın - ki AB’de işleyiş itibarıyla tam olarak Türkiye’deki borsalara benzer bir yapılanma mevcut değildir - fazla olmasının tarımsal işletme ölçeği ve ülkenin gelişmişlik yapısıyla paralellik arz etmesi prensiplerinden hareketle yapılan açıklamaların ardından, olaya daha farklı bir pencere açmak da faydalı olacaktır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye’de ticaret borsalarının yıllar itibarıyla gösterdiği sayısal gelişim ile Türkiye’deki mevcut il ve ilçe sayısındaki gelişim Tablo 2’de gösterilmektedir. Buna göre, ülkede coğrafi durum, ekonomik ve sosyal gelişmelerin doğurduğu ihtiyaçlar sonucu dönem dönem yeni il ve ilçe yapılanmaları gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte, yeni ticaret borsalarının ortaya çıkmasını sadece ilçe sayısı ile ilişkilendirmek doğru değildir. Gelişmekte olan ülkemizde ekonomik gereksinimler, özellikle milli gelir ve istihdamda yadsınamaz payı olan tarım sektörünün ve alım satımların disiplin altına alınması çabaları, ticaret borsalarının kurulması ihtiyacını doğurmuştur. Bunda, her ilçenin kendi yöresinde ürettiği ürünleri, ekonomik açıdan en etkin bir şekilde Pazarlama isteği de önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda, Kanun koyucunun, ticaret borsalarının kurulmasıyla ilgili hükümlerde piyasa gelişmelerini sürekli takip ettiği ve bunun da ötesine geçerek gelecekte oluşacak organizasyonlarla ilgili düzenleme yaptığı 5174 sayılı Kanunda görülmektedir. Mezkur Kanunun 29’uncu maddesinde; ülke, bölge ve uluslararası düzeyde faaliyet göstermek üzere özel nitelikli borsaların kurulabileceğine işaret edilerek özellikle bölge borsalarının kurulmasına yönelik hükümlere yer verilmiştir. Öncelikle ilçelerde borsaların kurulmasının önüne geçen düzenlemeler ve ardından borsaların birleşerek daha iyi hizmet verebilecek büyük organizasyonlar oluşturmalarını sağlayacak hükümler, Kanun Koyucunun niyetini açıkça belirlemekle birlikte, ekonomik gelişmişlik düzeyinin ve özellikle tarımsal işletme ölçeğinin büyümesi ile önümüzdeki dönemde piyasanın gerektirdiği birleşmelerden modern borsaların doğacağı düşünülmektedir.

V. Ticaret Borsalarının Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Performansı

Türkiye’de ticaret borsalarının tarihi, kuruluşu, görevleri, hangi ürünlerin borsalarda alım satıma konu olabileceği ve çalışma prensiplerine ilişkin ayrıntılı bilgilerin ardından, ticaret borsalarının Türkiye ekonomisindeki yerinin analiz edilmesi uygun olacaktır. Türkiye’de 2005 yılında, 58’si il ve 55’i de ilçe olmak üzere 113 ticaret borsasında toplam 48,4 Milyar YTL tescil işlemi gerçekleştirilmiş, işlem hacminde 2004 yılına oranla % 16,49 artış sağlanmıştır.

⁸ “2005 Yılı Buğday Değerlendirme Raporu”, <http://ziraatcilerderneği.org.tr>

⁹ Çalışmanın amacı, ticaret borsalarının ekonomideki yeri ve performansını incelemek olduğundan, Türkiye ile AB ülkeleri arasında tarım sektörü açısından detaylı bir karşılaştırma yapılmamıştır.

Tablo 2. Türkiye’deki Ticaret Borsaları ile, İl ve İlçe Sayısındaki Gelişim (1923-2005)

Yıllar	İl Sayısı	İlçe Sayısı	Ticaret Borsası Sayısı
1923	71	317	5
1933	57	351	17
1953	63	460	27
1957	67	570	32
1990	73	696	68
1991	74	828	77
1992	76	839	80
1995	79	847	91
1996	80	849	92
1999	81	850	98
2000	81	850	101
2001	81	850	106
2002	81	850	109
2003	81	850	112
2005	81	850	113

Kaynak: TOBB, İller İdaresi Genel Müdürlüğü.

Tablo 3, bölgesel olarak ticaret borsalarının 2003-2005 yıllarındaki işlem hacimlerini, bir önceki yıla göre işlem hacmi artış oranını ve 2005 yılında toplam işlem hacmi içinde her bir bölgenin aldığı payı göstermektedir. Tablo 3 incelendiğinde, Marmara Bölgesi’nin 2005 yılında 16 Milyar YTL işlem hacmi ile bir önceki

yıla oranla % 7,45’lik bir artış gerçekleştirdiği ve toplam işlem hacmi içinde % 33,06’lık pay alarak ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Marmara Bölgesi’ni % 14,8’lik pay ile İç Anadolu Bölgesi takip etmektedir. Toplam işlem hacmi içinde en düşük paya (% 1,33) sahip olan bölge ise Doğu Anadolu Bölgesi’dir

Tablo 3. Ticaret Borsalarında Tescil Edilen İşlem Hacminin Bölgesel Dağılımı (Milyon YTL)

Bölgeler	2003 Yılı	2004 Yılı	2005 Yılı	Önceki Yıla Göre (2004-05) Değişim Oranı (%)	Toplam İşlem Hacmi İçindeki Payı (%)
<i>Marmara</i>	11.108	14.900	16.011	7,45	33,06
<i>Ege</i>	5.294	5.821	6.784	16,54	14,00
<i>İç Anadolu</i>	4.751	5.740	7.168	24,87	14,80
<i>Akdeniz</i>	4.979	5.742	6.183	7,69	12,76
<i>Karadeniz</i>	2.865	4.650	6.795	46,11	14,03
<i>Doğu Anadolu</i>	369	519	648	24,61	1,33
<i>G. Doğu Anadolu</i>	2.910	4.198	4.841	15,31	9,99
Toplam	32.280	41.573	48.431	16,49	100,00

Kaynak: Ticaret Borsaları 2003, 2004 ve 2005 Yılı İstatistikleri, TOBB.

Ticaret borsalarında, 2005 yılında toplam 48,4 Milyar YTL işlem hacmi gerçekleşirken, en yüksek işlem hacmine

sahip ilk 10 borsa Tablo 4’deki gibi sıralanmıştır. Sıralamada, 2004 yılına oranla işlem hacmi % 12,47 azalan İstanbul

Ticaret Borsası, 2005 yılında 5,6 Milyar YTL işlem hacmi ile ticaret borsaları arasında birinci sırayı almış ve toplam işlem hacminin % 11,61'ini tek başına tescil etmiştir. İstanbul'u sırasıyla İzmir (% 5,92) ve Adana (% 3,46) ticaret borsaları takip etmiştir. İşlem hacmi itibariyle ilk 10 sırayı alan borsaların toplam tescil tutarı 20 Milyar YTL olup, toplam işlem hacminin % 41,3'ünü oluşturmaktadır.

Ticaret borsaları işlem hacminde 2005 yılında gerçekleşen artış (% 16,49), 2004

yılına göre (% 28,79) daha düşük seviyede kalmıştır. İlk 10 sıra içinde yer alan ticaret borsalarının toplam işlem hacmi içinde aldığı pay, 2003 ve 2004 yıllarında sırasıyla % 47,7 ve % 46,9 iken, 2005 yılında % 41,3'e düşmüştür. 2005 yılında işlem hacmindeki artışta ortaya çıkan bu farklılaşmanın, daha çok Türkiye ekonomisinde 2003-2004 yıllarında yaşanan hızlı büyümeden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 4. İşlem Hacminde İlk 10 Sırayı Alan Ticaret Borsaları (Milyon YTL)

Ticaret Borsası	2003	2004	2005	Önceki Yıla Göre (2004-05) Değişim Oranı (%)	Toplam İşlem Hacmi İçindeki Payı (%)
<i>İstanbul</i>	5.689	6.427	5.626	-12,47	11,61
<i>İzmir</i>	2.590	2.668	2.867	7,47	5,92
<i>Adana</i>	1.489	1.712	1.676	-2,12	3,46
<i>Düzce</i>	465	1.252	1.595	27,43	3,29
<i>Adapazarı</i>	640	1.439	1.529	6,24	3,15
<i>Konya</i>	1.119	1.430	1.453	1,58	3,00
<i>Ankara</i>	1.071	1.100	1.404	27,63	2,90
<i>Ordu</i>	583	770	1.369	77,83	2,82
<i>Malatya</i>	180	965	1.346	39,42	2,78
<i>Gaziantep</i>	813	1.118	1.138	1,75	2,35
Toplam	15.417	18.884	20.005	5,94	41,30

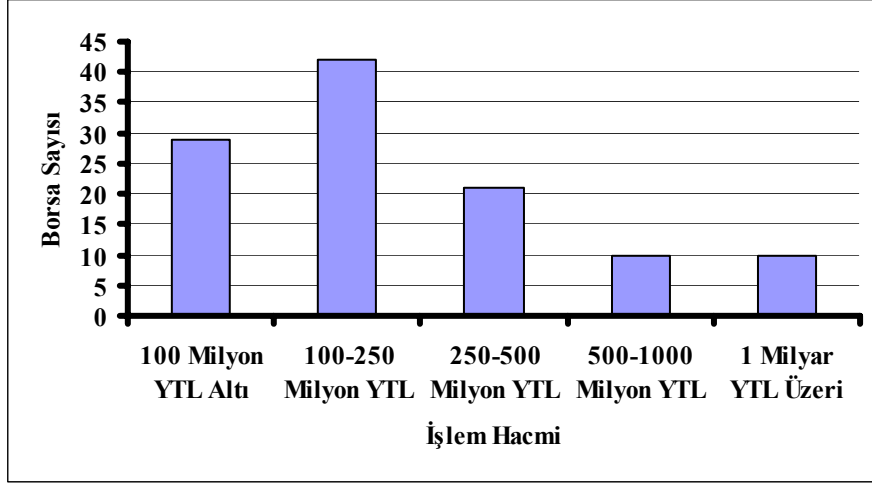
Kaynak: Ticaret Borsaları Faaliyetleri, TOBB, 2005.

Diğer taraftan, ticaret borsaları işlem hacmindeki yoğunlaşmanın hangi dilimler arasında gerçekleştiği incelendiğinde, 2005 yılında borsaların % 57,5'inde işlem hacminin 250 Milyon YTL'nin altında kaldığı, sadece % 10,6'sında 1 Milyar YTL'nin üzerine çıktığı görülmektedir (Grafik 2).

Ticaret borsalarının ekonomi içinde aldığı pay yıllar itibariyle istikrarlı bir seyir izlemiş, 1994-2005 arası dönemde borsalarda gerçekleştirilen işlem hacminin

GSMH'ya oranı ortalama % 9,12 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5). Ticaret borsalarının işlem hacmi, özellikle 1994 yılında yaşanan kriz sonrası, ekonominin canlanmaya başladığı 1995 ve ekonomik aktivitenin ivme kazandığı 1998 yıllarında hem nominal (% 145,7 ve % 129,9) hem de reel olarak (% 32 ve % 34) önemli artışlar göstermiştir. Bu tespit bizi, ticaret borsaları işlem hacmi ile ülke ekonomisinin gelişimi arasında doğrusal pozitif bir ilişki olduğu sonucuna götürmektedir.

Grafik 2. Ticaret Borsalarındaki İşlem Hacmi Yoğunlaşması

Kaynak: Ticaret Borsaları Faaliyetleri, TOBB, 2005.

Tablo 5. Ticaret Borsalarının TEFE'ye Göre İşlem Hacmi Reel Değişimi (1994-2005)

Yıllar	İşlem Hacmi (Milyon YTL)	Nominal Değişim (%)	TEFE-ÜFE Değişim (%) ¹⁰	İşlem Hacmi Reel Değişim (%)	İşlem Hacmi (ABD Doları)	Nominal Değişim (%)	İşlem Hacmi/GSMH (%) ¹¹
1994	293,45	-		-	9.851.482.007	-	7,45
1995	720,44	145,7	86,0	32,1	15.751.316.395	60,0	9,26
1996	1.270,59	76,4	76,0	0,2	15.611.924.681	-0,9	8,50
1997	2.506,03	97,3	81,8	8,5	16.479.337.847	5,6	8,57
1998	5.761,99	129,9	71,8	33,8	22.078.786.840	34,0	10,69
1999	7.218,66	25,3	53,1	-18,1	17.182.139.221	-22,2	9,27
2000	10.613,50	47,0	51,4	-2,9	17.016.900.645	-1,0	8,51
2001	17.337,44	63,4	61,6	1,1	14.148.258.338	-16,9	9,71
2002	23.728,98	36,9	50,1	-8,8	15.757.977.212	11,4	8,71
2003	32.280,21	36,0	25,6	8,3	21.620.061.637	37,2	9,04
2004	41.573,49	28,8	14,6	12,4	29.228.919.982	35,2	9,76
2005	48.431,20	16,5	5,9	10,0	36.121.500.000	23,6	10,01

Kaynak: Ticaret Borsaları Faaliyetleri, TOBB, 2005.

¹⁰ Tablodaki değişim oranları; 1994-2003 yılları için 1994=100 Temel Yılı TEFE, 2004-2005 Yılları için 2003=100 Temel Yılı ÜFE Endeksi'nden yararlanılarak hesaplanmıştır.

¹¹ Ticaret borsaları işlem hacminin tarım sektöründe gerçekleşen GSMH içinde aldığı pay 1994-2005 yılları arasındaki dönemde ortalama % 68 olarak gerçekleşmiş olup, son 5 yıl ortalaması % 82,6'dır.

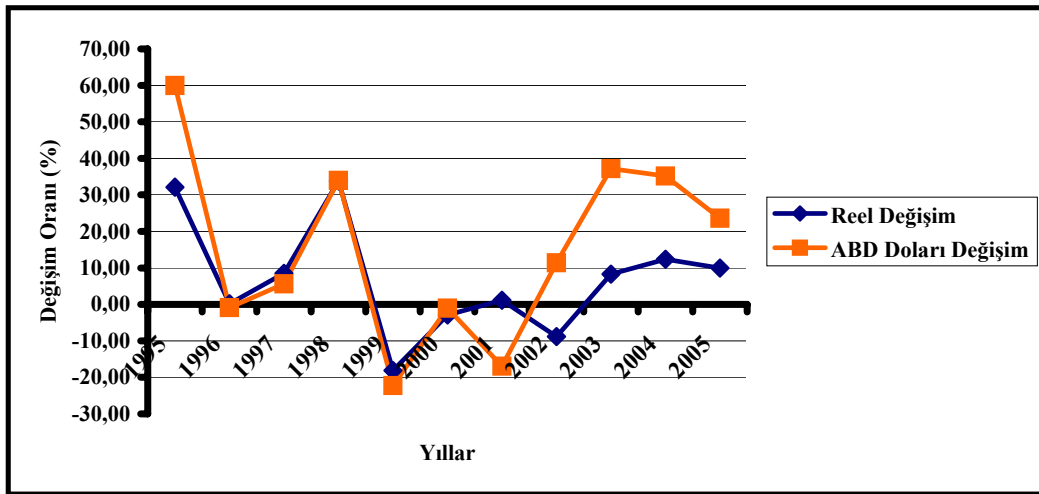
Ticaret borsalarında 2000-2005 yılları arasında gerçekleşen işlem hacmine bakıldığında, 2001 yılında ekonomide yaşanan krize paralel olarak bir daralma yaşandığı, 2000 yılında 17 Milyar ABD doları olan işlem hacminin 2001 yılında 14 Milyar ABD dolarına gerilediği, buna karşılık ekonominin düzlüğe çıkmaya başladığı 2003-2004 yıllarında işlem hacminin önemli bir genişleme gösterdiği ve 2004 yılında 29,2 Milyar ABD Dolarına, 2005 yılında da 36 Milyar ABD Dolarına yükseldiği görülmektedir. Ancak, özellikle 2003-2005 yılları arasındaki dönemde görülen dolar bazındaki yüksek artış oranının, düşük dolar kurundan kaynaklandığına dikkat edilmelidir. Grafik 3, ekonomideki değişime paralel doğrultuda gelişim gösteren işlem hacmindeki değişimi, hem “TEFE endeksli reel değişim” hem de “ABD doları cinsinden reel değişim” şeklinde iki farklı boyutta göstermektedir. Görüleceği üzere, ekonomik büyümenin geri planda kaldığı 1999-2000 yılları ile 2001 ekonomik krizinin etkilerinin hissedildiği 2002 yılında, borsalar ekonomik gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiş ve işlem hacmindeki reel değişim negatife dönmüştür. Buna karşılık, ekonomide reel

olarak canlanmanın yaşandığı dönemlerde (1997-1998 ve 2003-2005) işlem hacmindeki reel değişim pozitif olmuştur. Borsaların işlem hacminde zaman zaman yaşanan düşüşler incelendiğinde, bunların genellikle belli başlı nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenlerin başlıcaları arasında;

- ürün fiyatlarındaki düşüş,
- ürün arzındaki azalma,
- yörede yaşanan kuraklık ve paralelinde ürün veriminde yaşanan düşüş,
- üreticilerin fiyat yükseliş beklentileri nedeniyle elindeki malı piyasaya sürmemesi,
- ekonomik kriz dönemlerinde, doğacak vergilerden kaçınmak için alım satımların borsa dışında kayıt dışı olarak gerçekleşmesi,
- mevcut borsalara ek olarak yerel birimlerde yeni ticaret borsalarının kurulması,

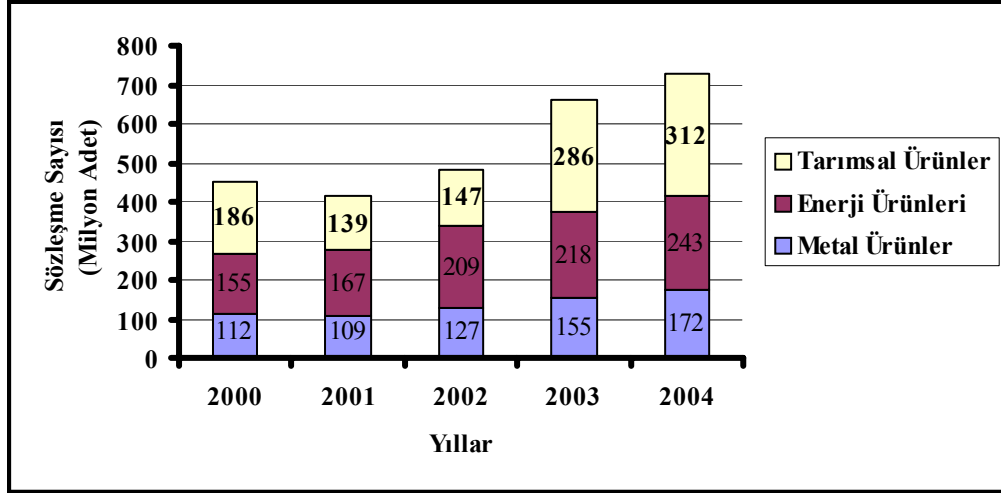
sayılabilir.

Grafik 3. “Reel” ve “ABD Doları Cinsinden” Ticaret Borsaları İşlem Hacmi Değişimi

Kaynak: Ticaret Borsaları 2003, 2004 ve 2005 Yılı İstatistikleri, TOBB.

Grafik 4. Dünya Mal Borsalarında Sektörel Dağılım ve Gelişimi (2000-2004)

Kaynak: "Overview of the World's Commodity Exchanges, UNCTAD, s.36.

Ticaret Borsaları ve Vadeli İşlemler

Ticaret borsaları spot piyasa işlem hacminde bu gelişmeler yaşanırken, 2005 yılı Şubat ayı başından itibaren İzmir'de faaliyete geçen Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası (VOB) nda, pamuk ve buğday üzerine vadeli işlem sözleşmeleri (*futures*) işlem görmeye başlamıştır. Bu sözleşmeler, bir taraftan buğday ve pamuk üreticilerine fiyat düşüş riskinden korunma imkanı sağlarken, diğer taraftan da söz konusu ürünleri satın alacak kişilerin fiyat artış riskinden korunmalarına imkan sağlamaktadır. Böyle olmakla birlikte, 2005 ve 2006 yıllarında pamuk ve buğday vadeli sözleşmelerine olan talep son derece düşük seviyede kalmıştır. Her iki sözleşme tipinde gerçekleştirilen işlem hacmi ve sözleşme sayısı, 2005 yılında 570.000 ABD Doları değerinde 396 adet sözleşme olup, toplam işlem hacmi içinde aldığı pay sadece % 0,02'dir¹².

Buna karşılık, United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) ın 2006 yılı başında hazırlamış

olduğu "Dünya Mal Borsalarını Değerlendirme Raporu"nda, dünyanın çeşitli ülkelerinde işlem yapılan mal borsalarında tarım ürünleri üzerine gerçekleştirilen sözleşme sayısının 2004 yılında 312 Milyon adet olduğu belirtilmektedir. Grafik 4, 2000-2004 yılları arasında dünya mal borsalarında tarım ürünleri, metaller ve enerji ürünleri üzerine gerçekleştirilen vadeli sözleşme sayısının gelişimini göstermektedir¹³. Buna göre, tarım ürünleri üzerine vadeli sözleşmelerin toplam mal vadeli sözleşmeleri içinde aldığı pay 2004 yılında % 42,9'dur¹⁴. Tarım ürünleri üzerine vadeli işlemlerin toplam içinde aldığı payda özellikle 2003 ve 2004 yıllarında çarpıcı bir artış olmuştur. Dünya mal piyasalarında gerçekleştirilen işlem adedi Türkiye'de VOB'da gerçekleştirilen rakam ile karşılaştırıldığında, yapılan tespit bizi, vadeli piyasaların riskten korunmak amacı ile kullanımı konusunda hem üreticilerin hem de bu ürünleri hammadde olarak kullananların bilinçlendirilmesi gerektiği sonucuna götürmektedir.

¹² VOBAS'da 2006 yılının ilk 9 aylık dönemi itibariyle, pamuk ve buğday vadeli işlem sözleşmelerinde gerçekleştirilen işlem hacminin aldığı pay % 0,04'tür.

¹³ Emtia vadeli işlem sözleşmelerinin, toplam vadeli piyasa işlem hacmi içinde aldığı pay % 8'dir.

¹⁴ Bu rakama, hem vadeli işlem sözleşmeleri (*futures*) hem de opsiyon sözleşmeleri dahildir.

Ticaret Borsalarının Ekonomik Fonksiyonu

Yukarıdaki tespitlerle birlikte, ticaret borsalarının ekonomideki yerini incelerken salt sayısal değerler üzerinden değerlendirmeler yaparak, bazı hususların gözden kaçmasına sebebiyet verilmemelidir. Örneğin, zirai ürünlerin alım bedelleri üzerinden yapılacak gelir vergisi tevkifatında uyulacak esaslar konusunda 15.09.1990 tarih ve 20636 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 164 Seri No’lu Gelir Vergisi Genel Tebliği’nde yapılan düzenlemelerle Kanun Koyucu ticaret borsalarına önemli sorumluluklar yüklemiştir. Devletin vergi kayıp ve kaçığının önlenmesi maksadıyla, anılan Tebliğ’in 4’üncü maddesinin ilk fıkrasının ikinci cümlesinde, *“Borsada tescil ettiriler, çiftçilerden satın alınan zirai ürün bedelleri üzerinden tevkif edilerek vergi dairelerine ödenmesi gereken vergiden, borsalar, yöneticileri ve zirai ürünü satın alanlar müteselsilen sorumlu olacaklardır.”* hükmüne yer verilmiştir.

Bilindiği üzere, zirai ürün alımlarında, gelir vergisi tevkifatının ilk safhada (ürünün çiftçiden alınması safhasında) yapılması esastır. Bu çerçevede ticaret borsaları, kayıt altına aldıkları tüm alım satımlardan sorumlu tutularak, stopaj vergisine konu olan ürün, kaynaktan çıkışıyla tescil edilmekte ve vergi kayıp/kaçığı önlenmektedir. Ayrıca ticaret borsaları, 164 Seri No’lu Gelir Vergisi Genel Tebliği’nin 4’üncü maddesinin son fıkrası olan *“Borsalar, borsada işlem gören ürünlerin alış ve satışlarını kişi bazında (cari hesaplarda) izlemek ve Maliye ve Gümrük Bakanlığı’na bilgi vermek zorundadırlar.”* hükmü çerçevesinde, üyelerinin alım satımlarını izlemek, yani stok kontrollü çalışmakla görevlendirilmiştir.

Kayıt dışı ekonomiyle mücadele edilen ülkemizde, tarımsal ürünlerin alım satımının kayıt altına alınarak, fiyatın serbest piyasada oluştuğu, işlemlerin belirli bir disiplin çerçevesinde yürütüldüğü ticaret borsalarında yapılmasını teşvik etmek amacıyla, 31.12.1993 tarih ve 21805 sayılı Resmi Gazete’nin Mükerrer sayısında yayımlanan 93/5148 sayılı Bakanlar

Kurulu kararı ile, 01.01.1994 tarihinden geçerli olmak üzere, hayvanlar ve bunların mahsulleri ile kara ve su avcılığı mahsulleri (% 2) ve diğer zirai mahsuller (% 4) üzerinden yapılacak tevkifat oranları yeniden belirlenmiş ve söz konusu ürünlerin alım satımında, işlemlerin ticaret borsalarında tescil ettirilmesi halinde, vergi tevkifat oranının % 50 indirimli uygulanacağı belirtilmiştir.

VI. Ticaret Borsaları ile Tarım Sektörü Arasındaki Etkileşim

Ticaret borsalarını değerlendirirken, tarım sektöründen bağımsız olarak müstakil değerlendirmeler yapmaktan uzak durmak gerekmektedir. Çünkü uygulamada, sektör tüm oyuncularıyla zincirleme olarak birlikte hareket etmektedir. Türkiye’deki tarım sektörü genel hatlarıyla incelendiğinde, sektörün istihdam ettiği birey ve küçük işletme (sermaye birikimi, arazi yapısı veya hayvan sayısı ve mekanizasyon açısından) sayısının fazlalığı ve gelir seviyesinin düşüklüğü ilk dikkati çeken özellikler olmaktadır. Ekonomik gelişim açısından, tarım sektörünün GSMH içinde aldığı pay 1998 yılında % 17 olmasına rağmen, 1999 yılından başlamak üzere sürekli düşüş göstermiş, 2000 yılında % 14, 2005 yılında ise % 10,3 seviyesine gerilemiştir. Bununla birlikte, AB-15 ülkelerinin ortalaması (% 1,6) ile karşılaştırıldığında yine de tarım sektörünün payı ülkemizde yüksektir¹⁵.

İşletme yapısı konusunda da önemli düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, halen sorunlar yaşanan miras hukuku nedeniyle, arazi parçalanmalarının önüne geçilememektedir. Bu durumun önüne geçilememesi halinde, tarımsal işletmeler küçülmeye, verimlilik düşmeye, maliyetler artmaya, sermaye birikimi azalmaya devam edecek ve neticede global pazarda rekabet edecek modern ve ihtisaslaşmış işletmelerin vücut bulması hayal olacaktır. Bu konu, sektörün tamamını yakından ilgilendirmekte ve

¹⁵ Veriler, www.tuik.gov.tr, ve <http://ec.europa.eu/agriculture> internet adresinden temin edilmiştir.

gelişimi üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır. 3 Temmuz 2005 tarihinde kabul edilen 5403 sayılı “Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu”, tarım arazilerinin kullanımına ilişkin bazı düzenlemeler içermektedir. Anılan Kanun’un 8’inci maddesinin son fıkrası, “*Kamu yatırımları için ihtiyaç duyulan yerler hariç olmak üzere tarım arazileri, belirlenen yeter büyüklükteki tarımsal arazi parsellerinden daha küçük parçalara bölünemez. Miras yolu ile intikallerde yeter büyüklükteki parseller oluşturulamıyorsa ifraz yapılmaz; ortak kullanım, kiralama veya satış yoluna gidilir.*” hükmünü içermektedir. Üretim ölçeğinin arttırılabilmesi için, bu konuya gerekli özen ve önemin gösterilerek uygulama noktasında hiçbir suiistimale fırsat verilmemesi gerekmektedir.

Ticaret borsalarında alım satımların, bitkisel ürünler için laboratuvar sonuçlarına göre satış salonlarında, hayvansal ürünler için ise veteriner kontrolünden geçerek pazar yerlerinde yapılması, pazarın saydamlaşması ve disipline edilebilmesi ve fiyatların, arz ve talebin karşı karşıya getirilerek rekabet ortamında optimum düzeyde oluşması açısından hayati bir önem arz etmektedir. Ticaret borsaları, laboratuvar ve satış salonlarına sahip oldukları ve alım-satım işlemlerini bu yerlerde yaptıkları ölçüde görevlerini başarı ile yerine getirmiş olacaklardır.

Öte yandan, devlet tarafından serbest piyasa koşullarının gelişmesini engelleyen, üreticiyi tembelliğe ve rahatlığa iten, gelirlerinde istikrarsızlığa sebep olan destekleme politikalarıyla, global rakamlar üzerinde fiyatlar açıklanmakta ve ürünler bu fiyatlardan devlet tarafından satın alınmaktadır. Böylece kamu kesimi, alım maliyetleriyle stoklama maliyetlerine de katlanarak borç stokunun sürekli artmasına sebebiyet vermektedir. Alternatif ürün ekimini engelleyen bu tutum, üreticiyi belli ürünleri ekmeye mecbur bırakmaktadır. Önümüzdeki yıllarda bu yaklaşım terk edilerek sektör, planlama prensipleri çerçevesinde yönlendirilerek prim sistemiyle desteklenmeli, siyasi endişelerle uygulanan müdahalelerden kurtarılmalıdır. Bu adımın

atılması, gelişmekte olan vadeli işlemler piyasası için de hayati önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, ülkemizde tarım ürünlerinin ticaretini kolaylaştırmak, depolanması için yaygın bir sistem oluşturmak, ürün sahiplerinin mallarının emniyetini sağlamak ve kalitesini korumak, ürünlerin sınıf ve derecelerinin yetkili sınıflandırıcılar tarafından saptanmasını sağlamak, tarım ürünleri lisanslı depo işleticilerinin kişiler arasında ayırım yapmaksızın tarım ürünlerini kabul etmelerini temin etmek, ürünlerin mülkiyetini temsil eden ve finansmanını, satışını ve teslimini sağlayan ürün senedi çıkartmak ve standartları belirlenmiş tarım ürünlerinin ticaretini geliştirmek üzere, tarım ürünleri lisanslı depoculuk sisteminin kuruluş, işleyiş ve denetimine ilişkin usul ve esaslar, 17 Şubat 2005 tarihli ve 25730 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 5300 sayılı “*Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanunu*” ile düzenlenmiştir. Bu Kanunu müteakip, 9 Mart 2005 tarihli ve 25750 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Genel Yönetmelik ile, 5174 Sayılı Kanun’un 53’üncü maddesine istinaden kurulmasına imkan sağlanan “*Ürün İhtisas Borsaları*”nın kuruluş, işleyiş ve denetimine ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiş, ürün ihtisas borsalarının kuruluşunun önü açılmıştır.

Ülkemiz tarım sektörü için önemli açılımlar getireceği düşünülen lisanslı depolarla üretici, hasat zamanı arz fazlasından kaynaklanan fiyat riskinden korunacak, ürününü düşük bedelle depolama imkanına sahip olacak, lisanslı depodan almış olduğu ürün senedinin teminat olma özelliğini kullanarak kısa süreli kredi temin edebilecek ve optimum zaman ve fiyat kesişiminde senedi ciro ederek satabilme fırsatına sahip olacaktır. Ürün satın alıp işleyenler ise, ihtiyaç duydukları kalite kriterlerinde ve miktarda ürünü, arz ve talebe göre oluşabilecek fiyat dalgalanmalarından korunabilecek şekilde temin edebilme imkanına kavuşacaktır. Ayrıca anılan Kanunla, sektörün geneline yönelik önemli gelişmeler sağlanacaktır. Örneğin piyasa, hiçbir müdahaleye gerek kalmaksızın olumsuz

etkilenebileceği spekülasyonlardan kurtulacak, ürün standardizasyonu ve ürün kod sistemi tek ve yeknesak bir şekilde oluşturulacak ve sistemin sağlıklı bir temele oturtulabilmesi için gerekli olan bilgi işlem altyapısı tüm oyuncuların kolaylıkla erişip bilgi edinebileceği ve işlemlerini gerçekleştirebileceği şekilde düzenlenecektir.

Tarım sektörüne yönelik sorunlar ve alınması gereken tedbirler elbette ifade edilenlerle sınırlı değildir. Sektörün büyümesi, gereksinimleri de beraberinde getirecektir. Piyasanın gelişmesi, ticaret borsalarının da çağın getirdiği yeniliklere uyum sağlayarak, modern ve ihtiyaçlara cevap verebilecek bir yapıda organize olması gerekliliğini doğuracaktır. Bu noktada ticaret borsaları, piyasa ihtiyaçlarına cevap verebildikleri ölçüde görevlerini layıkıyla yerine getirmiş olacaklardır.

VII. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Sorumlulukları, görevleri ve çalışma prensipleriyle ticaret borsaları, hiç kuşkusuz Türkiye ekonomisinin vazgeçilmez kurumları ve tarım sektörü içinde oynadığı rol ile de önemi yadsınamaz aktörlerden biridir. Bu anlamda ticaret borsaları, hem tarımın hem de sanayinin gelişmesinin, ekonominin de sağlıklı bir şekilde çalışmasının temelidir. Aynı zamanda bu borsalar, rekabetçi piyasaların oluşmasında da etkin bir rol sahibidir. Ticaret borsaları, sadece üretici ile tüccar ve sanayici arasında bir köprü görevi kurmakla kalmayıp, ekonominin kayıtlı hale gelmesini sağlayarak kamu gelirlerinin artmasına ve sağlıklı politikalar oluşturulmasına zemin hazırlamaktadırlar.

Ülkemizde çağdaş borsacılık hizmeti verme çabası içinde faaliyet gösteren ticaret borsalarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Ancak, birçok borsada hala altyapı eksiklikleri yaşanmakta, maliyetlerin yüksek olması nedeniyle yatırımların zamana yayılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, küçük ve çok sayıda ticaret borsasının yerine, AB ülkelerinde olduğu gibi sermayesi ve işlem

hacmi daha büyük, faaliyet alanı ülke veya uluslararası düzeye ulaşmış az sayıda, kurumlaşmış borsaların oluşturulması tercih edilmelidir. Lisanslı depoculuğun ve ürün ihtisas borsalarının faaliyete geçmesi ile Türkiye'deki tüm borsalar birbirine bağlanacak ve bu şekilde ticaret borsaları yeni bir kimliğe kavuşurken, tarımsal ürün ticareti de canlanacaktır. Bu nedenle, hedef **“ürün ihtisas borsacılığı”** sistemine tam entegrasyon olmalıdır.

Bununla birlikte, çağdaş borsacılık söylemi, tüm borsaların yüksek maliyetli cihazlara yatırımlar yaparak laboratuvar kurmaları şeklinde algılanmamalıdır. Böyle değerlendirmeler, geçmişte yaşanan acı tecrübelerin tekerrür etmesi sonucunu doğuracaktır. Örneğin, her çiftçinin traktör sahibi olması gerekliliğini vurgulayan söylem, ülkeyi traktör mezarlığına çevirmiştir. Aynı anlayışın laboratuvar mezarlığı şeklinde tezahür etmemesi için plansız yatırımlardan kaçınılmalıdır. Bir ilde, hem kamu kurumlarında, hem üniversitelerde, hem de ticaret borsalarında aynı işlevlere sahip laboratuvarların kurulması kaynak israfını beraberinde getirecek ve atıl birimler oluşturacaktır. Bu konuda, kurumlar ve özellikle de borsalar arası iletişim ve planlama sağlıklı bir şekilde yürütülerek gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Diğer taraftan, ticaret borsalarında alım-satımı yapılan ürünlerin standartları konusunda da bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Gıda güvenliğinin sağlanması açısından, borsalara getirilen ürünlerin belli standartlara kavuşturulması ve standartlar, kalite ve denetim açısından AB ile Türkiye arasındaki farkların ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Çağdaş borsacılığın geliştirilmesi için atılması gereken adımlardan biri de, satış salonlarının geliştirilmesine yönelik desteklerin sağlanması hususudur. Konunun hukuki boyutu büyük önem ihtiva etmektedir. Ziraî ve hayvansal mahsullerin alım bedelleri üzerinden yapılacak tevkifat oranları yeniden belirlenerek ticaret borsalarının satış salonlarında veya pazar yerlerinde yapılan alım-satım işlemlerinden stopaj alınmamasına ilişkin bir

düzenleme hayata geçirilmelidir. Ticaret borsalarındaki alım satımlarda stopajın kaldırılmasıyla, alım satıma konu olan ürün kaynaktan çıkışı itibariyle kayıt altına alınmış olacak ve bu süreç, nihai ürün elde edilmesi aşamasında da Katma Değer Vergisi, gelir ve kurumlar vergilerinde kayıp ve kaçağın önüne geçilmesiyle sonuçlanacaktır.

Ticaret borsalarının en yoğun ilişki içinde bulunduğu sektör tarımdır. Bu itibarla tarım sektörünün, müdahaleye dayalı bir yapıdan, sektör temsilcilerinin aktif olarak rol aldığı, üretimin ve fiyatın piyasa mekanizması içerisinde şekillendiği bir yapıya kavuşturulması için konuya müdahil olan tüm kurumlara büyük sorumluluklar düşmektedir. Ticaret borsaları bu süreçte, alım satıma konu olan ürün fiyatının laboratuvar sonuçları da dikkate alınarak optimum düzeyde oluşması, katılımcı rekabet ortamında, bilgisayar ve hızlı iletişim araçları ile destekli mekanlarda satışların gerçekleştirilmesi noktasında katkı sağladıkları ölçüde faydalı olabilmektedir.

Ticaret borsalarında yapılan işlemlerde fiyat istikrarının sağlanması ve işlem hacminin derinleştirilmesine yönelik olarak, kurumsal yapılanma anlamında spot piyasada tarım ürünlerinin alım-satımının yapılabileceği modern ürün ihtisas borsalarının kurulması ve ilk aşamada buğday, pamuk gibi birkaç ürünle başlayıp, zaman içinde farklı ürünleri de portföyüne alması uygun olacaktır. Buna ek olarak, spot piyasada taşınan risklerden korunmak amacıyla, söz konusu ürünlerde vadeli işlemlerin daha yoğun olarak yapılmasına yönelik çabalara Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası (VOB) bünyesinde devam edilmeli ve hız kazandırılmalıdır.

Sonuç olarak ticaret borsaları, üreticiler tarafından emek ve sermaye konularak üretilen farklı nitelikteki ürünlerin alım-satımının yapıldığı ve bu anlamda piyasada ürünün katma değerinin artırıldığı kurumlar olarak Türkiye ekonomisinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu rolün, AB ile müzakerelerin devam ettiği bu süreçte daha etkin olarak yerine

getirilebilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, yeni çıkarılan “*Lisanslı Depoculuk Kanunu*” ile, “*Ürün İhtisas Borsalarının*” kurulması için çıkarılan Genel Yönetmelik, laboratuvarlara akreditasyon belgesi alması amacıyla sürdürülen çabalar ve ticaret borsalarının birleştirilerek eldeki donanım ve imkanların etkin kullanımı ve paylaşımı konusunda atılacak adımlar kritik önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Bayraç, H.N., F. Yenilmez, “Türkiye ve AB Tarım Sektörlerinin Karşılaştırılması”, *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Eylül 2005, Sayı: 498, ss. 36-47.
- Demirbilek, S., C. Koç, M. Arslan, “Ticaret Borsalarından Gerçek Borsaya Genel Yaklaşım - Tarımsal Ürün Piyasalarının Liberalizasyonu”, www.e-ticaret.gov.tr
- Edirne Ticaret Borsası İnternet Sitesi, www.etb.org.tr
- İyigün, İ., “Türkiye’de Ticaret Borsalarının Gelişimi ve Gerekliliği”, *Türk Tarım, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dergisi*, Sayı: 133, Mayıs-Haziran 2000.
- Mirahmetoğlu, G., Ticaret Borsaları 2002 Yılı Faaliyetleri, *TOBB*, Mayıs 2003.
- “Overview of the World’s Commodity Exchanges”, *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)*, January 2006.
- Soydemir, S., “Türk Tarımı ve Şirketleşme”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 215, Şubat 2004, ss. 28-38.
- T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu İnternet Sitesi, www.tuik.gov.tr
- The State of Agricultural Commodity Markets, *United Nations Food and Agriculture Organization (FAO)*, 2004, www.fao.org
- The Agricultural Situation in the European Union Report (2003), www.ec.europa.eu
- Ticaret Borsaları ve İzmir Ticaret Borsası, *İzmir Ticaret Borsası*, 100. Yıl Etkinlikleri, Yayın No. 42, 1994.
- Ticaret Borsaları 2003 Yılı İstatistikleri, *TOBB, Oda ve Borsalar Dairesi Başkanlığı*, Borsalar Müdürlüğü, Ankara, 2004.
- Ticaret Borsaları Faaliyetleri, *TOBB, Oda ve Borsalar Dairesi Başkanlığı*, Borsalar Müdürlüğü, Ankara, Ağustos 2005 ve Temmuz 2006.
- Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş. İnternet Sitesi, www.vob.org.tr
- “2005 Yılı Buğday Değerlendirme Raporu”, www.ziraatcilerdernegi.org.tr